

потрібно прибрати згадки про юридичну особу. А комерційна таємниця – це інформація, що має цінність саме для юридичних осіб, надає переваги на ринку над конкурентами (суб'єктами господарювання), впливає на прибуток підприємств, установ та організацій і тому потребує охорони й захисту.

Це питання можна вирішити, прибравши згадки про юридичну особу в законодавчому визначенні конфіденційної інформації в Україні. А саме – сформулювати визначення юридичного терміна «конфіденційна інформація», наприклад, так: конфіденційна інформація – інформація, що має цінність для фізичної особи, в тому числі інформація про сімейні секрети фізичної особи, інша інформація про фізичну особу, доступ до якої обмежено фізичною особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за її бажанням відповідно до передбачених нею умов.

Щодо комерційної таємниці потрібно прийняти Закон України «Про комерційну таємницю», де чітко сформулювати, що є комерційною таємницею, правила заходів охорони КТ, а також інші аспекти у сфері захисту КТ.

#### References:

1. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Economic Code of Ukraine]. № 436-IV. (2003). <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page> [in Ukrainian].
2. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on administrative offenses]. № 8073-X. (1984). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/paran3896#n3896> [in Ukrainian].
3. Kravchuk, O. (2017). Zabezpechennia dostupu do informatsii ta tekhnolohii yak napriamy polityky staloho rozvytku [Ensuring access to information and technologies as directions of sustainable development policy]. Proceedings of the *Rozvytok natsionalnoi systemy normatyvno-pravovoi informatsii: komunikatsiinyi ta pravovyi aspekty (v konteksti detsentralizatsii vlady v Ukraini)* (Kyiv, 2017) (eds. Furashev V. M., Petriaiiev S. Yu.). Kyiv: Natsionalnyi tekhnichnyi universytet Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho»; Politekhnik [in Ukrainian].
4. Kravchenko, O. M. (2019). *Administratyvno-pravovi zasady okhorony komertsiiinoi taiemnytsi v Ukraini* [Administrative and legal principles of trade secret protection in Ukraine]. (PhD Thesis). Kyiv [in Ukrainian].
5. Kravchenko, O. M. (2019). Normatyvno-pravovi zakhody zabezpechennia komertsiiinoi taiemnytsi v Ukraini [Regulatory and legal measures to ensure commercial secrecy in Ukraine]. *Recht der Osteuropaischen Staaten*, 1, 82–89 [in Ukrainian].
6. Kravchenko, O. M. (2019). Struktura pravovidnosyn u sferi okhorony komertsiiinoi taiemnytsi v Ukraini [The structure of legal relations in the field of trade secret protection in Ukraine]. *Visegrad Journal on Human Rights*, 3, 137–145 [in Ukrainian].
7. Kravchenko, O. M. (2019). Subiekty ta yikh povnovazhennia shchodo okhorony komertsiiinoi taiemnytsi v Ukraini [Entities and their powers regarding the protection of trade secrets in Ukraine]. *Orhany publichnoi vlady v Ukraini: teoriia ta praktyka* (Monograph) (p. 133–156). Kyiv: MON Ukrainy, NU «Odeska yuryd. akad.» [in Ukrainian].
8. Pro Antymonopolnyi komitet Ukrainy [About the Antimonopoly Committee of Ukraine]. № 3659-XII. (1993). Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3659-12> [in Ukrainian].
9. Pro dostup do publichnoi informatsii [On Access to Public Information]. No. 32. (2011). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> [in Ukrainian].
10. Pro informatsiiu [On Information]. No. 48. (1992). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> [in Ukrainian].
11. Pro perelik vidomosti, shcho ne stanovliat komertsiiinoi taiemnytsi [About the list of information that does not constitute a commercial secret]. No. 611. (1993). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
12. Svitlychnyi, O. P. (2014). Komertsiiina taiemnytsia yak ob'iekt prava intelektualnoi vlasnosti ta mizhhaluzevyi instytut v systemi prava ta zakonodavstva Ukrainy [Commercial secret as an object of intellectual property law and an interdisciplinary institution in the system of law and legislation of Ukraine]. *Publichne pravo*, 1(13), 188–194 [in Ukrainian].
13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]. No. 435-IV. (2003). Retrieved from: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran2312#n2312> [in Ukrainian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-19>

## ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ТАЄМНИЦЮ КОРЕСПОНДЕНЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

*Аліна Левченко,*

*аспірантка кафедри конституційного та кримінального права  
ДВНЗ «Київський національний економічний університет  
імені Вадима Гетьмана» (Київ, Україна)*

*ORCID ID: 0000-0002-0221-3937*

*AVLevchenko@i.ua*

**Анотація.** Стаття присвячена дослідженню особливостей обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану в Україні та світі. Враховуючи нинішню ситуацію в Україні та введення на всій її території, окрім тимчасово окупованих регіонів, воєнного стану та запровадження у зв'язку з цим обмежень окремих прав і свобод людини, у тому числі права на таємницю кореспонденції, тема дослідження є надзвичайно актуальною. Автором з'ясовано сутність та умови застосування обмежень прав і свобод людини в умовах воєнного стану, проаналізовано моделі конституційного регулювання прав і свобод людини в умовах дії особливих правових режимів та визначено ту, яка притаманна

Україні і ту, яку вважають найбільш доцільною для застосування. У статті досліджено законодавство іноземних держав, яким встановлюють обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану, виділено й узагальнено принципи правомірного обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану в різних країнах. Автором визначено, що воєнний стан є практично єдиною легальною можливістю обмеження права людини на таємницю кореспонденції, а тому зазначено, що будь-які прогалини в законодавстві чи проблеми практичної реалізації законодавчих норм можуть спричинити надмірне або необґрунтоване обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану. У зв'язку з цим виявлено недоліки і прогалини в українському законодавстві та в практиці його застосування у цій сфері та запропоновано шляхи вдосконалення забезпечення конституційного права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану.

**Ключові слова:** права і свободи людини і громадянина; право на таємницю кореспонденції; правовий режим; воєнний стан; обмеження; відступ від зобов'язань; конституція; модель регулювання обмежень прав і свобод.

## LIMITATION OF THE RIGHT TO THE SECRET OF CORRESPONDENCE UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE: UKRAINIAN REALITIES AND ABROAD EXPERIENCE

*Alina Levchenko,*

*Postgraduate Student at the Department of Constitutional and Criminal Law of the Kyiv National  
Economic University named after Vadym Hetman (Kyiv, Ukraine)*

*ORCID ID: 0000-0002-0221-3937*

*AVLevchenko@i.ua*

**Abstract.** The article is devoted to the study of the peculiarities of the limitation of the right to secrecy of correspondence in the conditions of martial law in Ukraine and the world. Taking into account the current situation in Ukraine and the introduction of martial law throughout its territory, except for temporarily occupied regions, and the introduction of restrictions on certain human rights and freedoms, including the right to secrecy of correspondence, the research topic is extremely relevant. The author clarified the essence and conditions of the application of restrictions on human rights and freedoms in the conditions of martial law, analyzed the models of constitutional regulation of human rights and freedoms in the conditions of operation of special legal regimes, and determined the one that is inherent in Ukraine and the one that is considered the most appropriate for application. The article examines the legislation of foreign countries that limit the right to secrecy of correspondence under martial law, highlights and summarizes the principles of legitimate restriction of the right to secrecy of correspondence under martial law in different countries. The author determined that martial law is almost the only legal possibility to restrict the right of a person to the secrecy of correspondence, and therefore it is stated that any gaps in the legislation or problems of practical implementation of legislative norms may cause excessive or unjustified restriction of the right to secrecy of correspondence in conditions of martial law. In this regard, shortcomings and gaps in Ukrainian legislation and in the practice of its application in this area were identified, and ways of improving the provision of the constitutional right to secrecy of correspondence in the conditions of martial law were proposed.

**Key words:** human and citizen rights and freedoms; the right to secrecy of correspondence; legal regime; martial law; limitation; waiver of obligations; constitution; model of regulation of restrictions on rights and freedoms.

**Вступ.** Війна в її класичному розумінні – збройне протистояння двох держав. Найчастіше держави ворогували, щоб захопити чужу територію й ресурси. Нормальним явищем в історії була ситуація, коли велика держава стикаючись із зовнішньою проблемою, могла домогтися бажаного за допомогою зброї. При цьому поклатись на слова було неможливо – домовленості з іншими країнами часто порушували.

З часом трансформувалось і глобальне уявлення про війни як такі: сучасні держави усвідомлюють рівень економічних і політичних втрат, пов'язаних зі збройними конфліктами. Наприклад, важко пояснити громадянам, навіщо податки, які вони платять для організації життя країни та забезпечення соціальних програм, ідуть на фінансування бойових дій (Козубенко).

Однак жодні економічні чи політичні втрати не зрівняються з втратами людських життів як військових, так і мирних жителів, а особливо дітей. Саме таких болісних втрат зазнає нині Україна у зв'язку зі збройною агресією Росії, яка була розпочата ще в 2014 році на сході України та в Автономній Республіці Крим, а зараз переросла в повномасштабну війну.

Після закінчення Другої світової війни, яка принесла мільйони смертей, тисячі біженців, сотні розділених сімей, увесь цивілізований світ сказав «Ніколи знову». Але Росія, схоже, цей заклик не почула, або, почувши, проігнорувала.

Весь цивілізований світ жахається від жорстокості й немилосердності російських окупантів, від нещадних вбивств і катувань ними українських дітей і жінок, від оскаженілого насилля і нелюдського поводження з українцями. Світ фіксує непоодинокі випадки геноциду українського народу, коли російські військові випускають ракети по цивільним об'єктам – центральній площі Вінниці, торговельному центру в Кременчузі Полтавської області, житлових будинках Києва. Це далеко не всі терористичні акти, які вчиняють російські загарбники в умовах війни по відношенню до мирного населення нашої країни. Забувши всі норми й принципи ведення війни, російські солдати на чолі зі своїми командирами нищать український народ.

Журналістські кадри звільнених українськими збройними силами українських населених пунктів від окупантів просто вражають. Знищені й розграбовані будинки, спалені автомобілі, сотні закатованих і понівечених мертвих тіл ні в чому не винних мирних українців просто посеред вулиці, вбиті або заморені голодом тварини.

У контексті цих осатанілих злочинів російських загарбників проти українців годі говорити про будь-яке дотримання прав і свобод людини. Перекресливши норми статей 3 і 5 Загальної декларації прав людини, якими гарантовано право кожної людини на життя, свободу і на особисту недоторканність та те, що ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання, ці кати все робили навпаки. Позбавляли життя, обмежували свободу, катували, гвалтували, знущались. Відповідно ними були сплюндровані й всі інші надані й гарантовані багатьма міжнародними нормативно-правовими актами права і свободи.

Усі ці злочини і порушення прав і свобод людини безумовно знайдуть своє відображення в обвинувальних актах щодо винних осіб та будуть засуджені цивілізованим світом навіки. Оскільки навіть в умовах війни кожна цивілізована демократична держава робить все можливе для забезпечення прав і свобод людини. При чому не лише громадян своєї країни, але і громадян інших держав, осіб без громадянства, біженців.

Так, в умовах війни мають місце окремі обмеження прав і свобод людини. Однак вони є чітко регламентованими на законодавчому рівні і передбачають лише потенційну можливість обмеження певних прав і свобод. Певна річ, такі обмеження передбачені законодавством про особливі правові режими і зазвичай вводяться в дію лише в умовах введення режиму воєнного стану.

Кожна країна у своєму законодавстві висвітлює перелік прав і свобод людини, які можуть бути обмежені в умовах воєнного стану. Серед переліку потенційно обмежених в умовах воєнного стану є одне з основоположних прав людини – право на таємницю кореспонденції.

Зважаючи на те, що зараз кожен день всіх українців починається з повідомлень «Як ти?» та дзвінків своїм рідним, друзям і близьким, обмеження права на таємницю кореспонденції може бути вкрай неприйнятним для багатьох людей. Але зараз вся Україна живе в нових реаліях, в яких не була ніколи раніше. Звісно, за тридцять років незалежності України правовий режим воєнного стану ще не вводився на території всієї держави, а обмеження прав і свобод людини, зумовлені введенням цього правового режиму, ще не були настільки суттєвими. Тому надзвичайно актуальним на сьогодні є дослідження питання обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану.

Варто також відмітити, що питанням обмеження прав і свобод людини присвячено значну кількість наукових праць. Так, цій темі приділяли увагу О. Осинська, М. Савчин, Б. Сидорець, В. Сорокун, Т. Слінько, Є. Ткаченко, С. Шевчук. Висвітленню окремих питань забезпечення й дотримання права на таємницю кореспонденції присвячені наукові праці В.Т.Маляренка, О.М.Бандурки, В.М.Тертишника. Тематику правового режиму воєнного стану та питання обмеження прав людини в умовах воєнного стану досліджували С.О.Кузніченко, С.О.Магда, А.С.Славко, Ю.О.Фігель, О.П.Процюк, А.О.Шимчук. Особливої уваги заслуговують наукові статті А.С.Славка «Обмеження прав і свобод людини і громадянина за умов дії режиму воєнного стану: порівняльно-правовий аспект» та Ю.О.Фігеля «Обмеження прав людини в умовах воєнного стану», а також дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук О.В. Андрієвської на тему «Конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні». Зазначені наукові доробки висвітлюють питання обмеження прав людини в умовах воєнного стану і становлять основу для подальших наукових досліджень у цій сфері.

Проте, слід зазначити, що вищезазначені дослідження і публікації стосуються в основному теоретичних аспектів обмеження прав і свобод людини, а також загальних положень правового режиму воєнного стану та характеристики обмежень прав і свобод людини під час воєнного стану. Однак на сьогодні залишається недослідженим питання обмеження в умовах воєнного стану права на таємницю кореспонденції. Очевидно, що в нинішніх умовах, коли на всій території України введено воєнний стан, виявлення невирішених раніше проблем у сфері обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану набуває особливої актуальності.

**Метою статті є** дослідження та аналіз обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану на основі вивчення й узагальнення чинного національного й зарубіжного законодавства та практики його застосування, визначення підстав, які вважаються достатніми для таких обмежень та виявлення теоретичних і практичних проблем обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану.

**Основна частина.** Відповідно до поставленої мети в процесі дослідження необхідно виконати такі завдання:

- з'ясувати сутність та умови застосування обмежень прав і свобод людини в умовах воєнного стану;
- дослідити законодавство іноземних держав, яким встановлюють обмеження обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану;
- проаналізувати моделі конституційного регулювання прав і свобод людини в умовах воєнного стану в світі та визначити, яка з них притаманна для України;
- виділити й узагальнити принципи правомірного обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану в різних країнах;
- виявити недоліки й прогалини в національному законодавстві та в практиці його застосування з питань обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану;
- запропонувати шляхи удосконалення забезпечення конституційного права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану шляхом імплементації норм законодавства іноземних держав.

**Матеріал і методи досліджень.** Теоретико-методологічною основою дослідження стали наукові праці з окремих питань, зокрема щодо порядку введення та особливостей режиму воєнного стану, підстав, умов, принципів та моделей обмеження прав і свобод людини в умовах надзвичайного стану. Нормативною базою дослідження є законодавство України у цій сфері та конституційне законодавство зарубіжних країн.

Методологію дослідження складає комплекс загальнонаукових, спеціально наукових та філософських методів пізнання. Так, наприклад, діалектичний метод дослідження дозволив дослідити юридичну природу конституційно-правових обмежень прав і свобод людини в умовах воєнного стану, охарактеризувати принципи конституційного регулювання таких обмежень та умови застосування обмежень прав людини в умовах воєнного стану в різних країнах.

Порівняльно-правовий метод дав змогу дослідити специфіку правової регламентації конституційних обмежень прав і свобод людини в умовах воєнного стану в зарубіжних країнах. Активне використання методу аналізу в дослідженні дозволило проаналізувати існуючі моделі конституційного регулювання обмежень прав і свобод людини та виокремити найбільш оптимальну. За допомогою системного методу було розкрито існуючі на сьогодні питання закріплення конституційних обмежень прав людини в умовах воєнного стану в Україні.

Аналіз нормативно-правового регулювання обмежень прав і свобод людини за умов введення воєнного стану був проведений із застосуванням нормативно-юридичного методу. А використання формально-логічного методу та методу прогнозування забезпечило розробку відповідних рекомендацій щодо удосконалення забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану, зокрема права на таємницю кореспонденції.

**Результати та їх обговорення.** Очевидно, що правовий режим воєнного стану не є звичним буденним явищем ні для України, ні для інших держав світу. Воєнний стан є особливим правовим режимом, який відповідно до українського законодавства вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Безперечно, в умовах воєнного стану, коли нормальне функціонування держави і суспільства стає неможливим, окремі права і свободи людини і громадянина зазнають певних обмежень. Водночас, застосовуючи обмеження прав і свобод людини, кожна країна керується положеннями статті 29 Загальної декларації прав людини, якою передбачено, що при здійсненні прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

Зазначається, що обмеження прав людини – це звуження обсягу її прав, а також чинники, що унеможливають або ускладнюють реалізацію особою прав і свобод. Загалом – це певні заборони, що покликані змінити поведінку особи через обмеження суб'єктивного права (Фігель, 2015: 223).

Водночас, не варто говорити про те, що в умовах воєнного стану права і свободи людини стають чистою умовністю і декларуються лише формально, оскільки законодавство, зокрема Конституція України і Закон України «Про правовий режим воєнного стану», передбачає перелік прав, обмежувати які, навіть у таких скрутних обставинах забороняється.

Аналіз норм національної Конституції дає можливість дійти висновку, що перелік прав і свобод людини і громадянина, які не можуть бути обмеженими в умовах воєнного стану, є вичерпним. Відповідно, усі інші права і свободи, передбачені Основним Законом, можуть зазнавати обмежень за умов введення воєнного стану (Фігель, 2015: 224-225).

Одним із прав людини, яке Конституцією України дозволено обмежувати в умовах воєнного стану, є гарантоване статтею 31 Основного Закону право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

Варто зазначити, що з основних законів зарубіжних держав простежується три моделі конституційного регулювання прав і свобод людини в умовах воєнного або надзвичайного стану, у тому числі права на таємницю кореспонденції: 1) модель, за якої конституційним законодавством встановлено перелік прав і свобод, які можна обмежити в умовах особливих правових режимів; 2) модель, за якої в конституції перелічено ті права і свободи, які в жодному випадку обмежити не можна; 3) модель, за якої конституція лише зазначає про можливість обмеження прав і свобод в умовах надзвичайного або воєнного стану, але не наводить перелік таких прав, а відсилає до спеціального закону (Хила, 2019: 41-43).

З наведеного випливає, що в Україні має місце друга модель регулювання обмежень прав і свобод людини в умовах воєнного або надзвичайного стану. Адже статтею 31 вітчизняної Конституції проголошено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку цих обмежень. Зазначається перелік статей, в яких закріплені права і свободи, що не можуть бути обмежені. Враховуючи, що в цьому переліку відсутня вищезазначена стаття 31 Конституції України, яка гарантує кожному право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, то, очевидно, це право може обмежуватись у випадку введення в країні чи в окремій її місцевості воєнного стану.

При цьому обмеження права на таємницю кореспонденції, в тому числі в умовах воєнного стану, застосовується лише за чітко визначених умов, серед яких: 1) обмеження повинно бути встановлене законом або здійснюватись згідно із законом; 2) обмеження має бути необхідним у демократичному суспільстві; 3) обмеження повинно запроваджуватись лише для захисту конкретних інтересів.

Стосовно першого критерію – відповідності закону – Європейський суд з прав людини напрацював низку вимог, що розкривають його зміст: закон має бути достатньо доступним, особі має бути відомо про правові норми, що застосовуються в кожному конкретному випадку; норма закону має бути сформульована достатньо чітко, щоб дозволити особі передбачити наслідки відповідних дій. Стосовно другого критерію – необхідності у демократичному суспільстві – Європейський суд з прав людини визнає за державами певну свободу розсуду у питанні, що є необхідним в тому чи іншому демократичному суспільстві, однак вимагає від держав дотримання пропорційності між обмеженням прав і свобод людини і громадянина та досягнутою законною метою захисту інтересів суспільства. Щодо третього критерію – правомірності мети обмеження – то кожна стаття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) містить перелік цілей для обмеження кожного конкретного права (Сенаторова, 2018: 121-122).

Крім того, аналіз конституційного регулювання обмеження прав і свобод людини, у тому числі права на таємницю кореспонденції, в умовах воєнного або надзвичайного стану дозволяє виділити та узагальнити певні принципи, відповідно до яких таке регулювання має бути здійснене:

- громадяни обов'язково мають бути поінформовані про те, що на території, на якій вони проживають чи тимчасово перебувають, введений особливий правовий режим, про що має бути офіційно поінформовано відповідно до вимог національного законодавства;

- громадяни повинні бути поінформовані про те, які їхні права і свободи можуть бути обмежені і на який строк, про що обов'язково має бути зазначено в документі про введення воєнного чи надзвичайного стану;

- обмеження прав і свобод людини в умовах особливих правових режимів не можуть супроводжувати будь-якою дискримінацією на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, національної приналежності, соціального і матеріального стану, віросповідання тощо;

- навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану окремі права людини не можуть бути обмежені, зокрема право на свободу від катувань, від жорсткого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покаранню, право не бути в рабстві чи підневільному стані;

- обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного чи надзвичайного стану повинно відбуватися через призму парламентського контролю, який виражається певною мірою в необхідності схвалення парламентом введення особливого правового режиму та продовження його терміну;

- запровадження воєнного чи надзвичайного стану не зупиняє діяльності судових органів та зберігає право громадян на звернення до суду за захистом своїх прав і свобод (Хила, 2019: 43).

Окремо слід зазначити, що Європейський суд з прав людини передбачає не лише можливість обмеження прав і свобод людини і громадянина, але і право держави відступити на певний час від своїх зобов'язань під час війни або іншої суспільної небезпеки. Стаття 15 Конвенції, регламентуючи цю процедуру, обмежила такі ситуації правомірною відступом від зобов'язань наступними умовами: 1) відступ може мати місце тільки під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації; 2) заходи, що вживаються у відповідь на таку війну або суспільну небезпеку, не виходять за межі, яких вимагає гострота становища; 3) заходи не повинні суперечити іншим зобов'язанням держави згідно з міжнародним правом (Сенаторова, 2018: 123).

Так, американська Конституція містила норму про те, що права населення, закріплені в Habeas Corpus Act, не можуть бути обмеженими чи порушеними з боку держави, за винятком випадків, коли цього вимагає громадська безпека через вторгнення або повстання. А у 2006 році у зв'язку зі зростанням терористичної загрози було розширено перелік підстав для введення воєнного стану. Окрім повстання чи збройної агресії підставами для введення воєнного стану стали потреба ліквідації наслідків стихійного лиха, протидія терористичній атаці, епідемії. Під час воєнного стану низка прав мирного населення Сполучених Штатів Америки може бути обмежена. Наприклад, обмеженням можуть підлягати право на недоторканність житла; право власності на транспортні засоби; свобода пересування, вибору місця проживання; свобода об'єднань та асоціацій; свобода преси (Славко, 2016: 69-70).

Відповідно до положень Конституції Іспанії в умовах надзвичайного стану або війни (облоги) можуть бути припинені тільки: право на свободу, тобто попереднє утримання не може тривати більше 72 годин; право на недоторканність житла; право на таємницю листування, в тому числі поштових і телеграфних повідомлень, а також телефонних переговорів; право вільно обирати місце проживання і пересуватися по території країни; право на вільне вираження і поширення поглядів, ідей і думок і на вільну передачу та отримання достовірної інформації; право громадян збиратись мирно і без зброї; право на страйк; право трудящих та підприємців на вирішення трудового конфлікту.

Згідно норм Конституції Португальської Республіки введення стану облоги чи надзвичайного стану в жодному разі не може зачіпати право на життя, право на особисту недоторканність, на індивідуальність, на цивільну дієздатність і на громадянство, а також заборону на встановлення зворотної сили кримінального закону, право на захист підсудного і свободу совісті та віросповідання (Хила, 2019: 42-43). Таким чином, враховуючи, що серед переліку прав, які не можуть бути обмежені у випадку введення стану облоги чи надзвичайного стану в Португалії відсутнє право на таємницю кореспонденції, то, відповідно, при введенні в країні особливого правового режиму це право може зазнавати певних обмежень.

При цьому, будь-яка Висока Договірна Сторона відповідно до Конвенції, використовуючи це право на відступ від своїх зобов'язань, у повному обсязі інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття.

Указом Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022, яким затверджений Законом України від 24 лютого 2022 року №2102-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», вищезазначені норми також були дотримані. Зокрема, наведено положення щодо обмеження прав, серед яких право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, та необхідність повідомлення Генерального секретаря ООН та офіційних осіб іноземних держав про введення в Україні воєнного стану, про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань.

**Обговорення.** Варто відмітити, що певні норми українського законодавства щодо обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану, які наведені в Конституції України, Законі України «Про правовий режим воєнного стану» та в Указі Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» потребують узгодження. Так, норми статті 64 вітчизняної Конституції перелічують права, які не можна обмежувати навіть за умов воєнного чи надзвичайного стану. Натомість Законом України «Про правовий режим воєнного стану» передбачено, що в указі Президента України про введення воєнного стану зазначається вичерпний перелік прав, які можуть зазнавати обмежень в умовах воєнного стану.

До того ж, існуюча в Україні модель регулювання обмежень прав і свобод людини в умовах воєнного та надзвичайного стану, зокрема щодо права на таємницю кореспонденції, не в повній мірі відповідає вимогам правової держави. Ймовірно, що норми законодавства у цій сфері залишаються на розсуд державних органів, уповноважених вводити воєнний чи надзвичайний стан, питання про те, які права і свободи людини можна обмежувати у зв'язку із введенням воєнного чи надзвичайного стану. Певна річ, що в такому випадку конституційне право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції залишається незахищеним від неправомірного обмеження під приводом усунення суспільної загрози (Левченко, 2020: 193) або у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності.

Крім того, Законом України «Про правовий режим воєнного стану» встановлено причини для введення воєнного стану та відповідно обмеження окремих прав і свобод людини. Це, зокрема, збройна агресія чи загроза нападу та небезпека державній незалежності України, її територіальній цілісності. Однак тлумачення, що саме варто розуміти під поняттями «збройна агресія», «загроза нападу» чи «небезпека державній незалежності та територіальній цілісності» національне законодавство не містить. Очевидно, що по суті введення режиму воєнного стану та встановлення обмежень прав і свобод людини може мати місце з підстав, які вбачаються достатніми на думку членів Ради національної безпеки і оборони України, Президента України та народних депутатів. Звісно, це не дає достатніх гарантій уникнення зловживань у сфері обмеження прав людини, у тому числі права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, в умовах воєнного стану (Славко, 2016: 75).

**Висновки.** Таким чином, воєнний стан є практично єдиною легальною можливістю суттєвого обмеження права людини на таємницю кореспонденції. Тому будь-які прогалини в законодавстві чи проблеми практичної реалізації законодавчих норм можуть спричинити надмірне або необґрунтоване обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану. З метою недопущення таких ситуацій варто удосконалити окремі положення національного законодавства.

Перш за все, доцільно використати наявну в західноєвропейських та американських країнах практику регулювання основних питань в умовах дії воєнного чи надзвичайного стану. Низку положень законодавства зарубіжних країн, у тому числі щодо чіткого визначення обмежень прав і свобод людини в умовах воєнного стану, слід розглядати як перспективні, які доцільно врахувати для подальшої імплементації їх у вітчизняне законодавство (Ковалів, Рутар, Павлишин, 2015: 186-187). Тож видається доречним трансформувати українську модель регулювання обмежень прав і свобод людини, серед яких і право на таємницю кореспонденції, в умовах воєнного та надзвичайного стану з існуючої другої моделі до найбільш оптимальної першої, при якій конституція встановлює перелік тих прав, які можна обмежити в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Зокрема, рекомендується внести зміни до статті 64 Основного Закону таким чином, щоб замість переліку статей Конституції, які гарантують права людини, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного чи надзвичайного стану, зазначити чіткий перелік прав і свобод людини, які можуть бути обмежені в таких умовах. Це дозволить ефективно забезпечувати і захищати ці права, у тому числі, гарантоване Конституцією України право людини на таємницю кореспонденції (Левченко, 2020: 194). До того ж, це дозволить також узгодити норми щодо обмеження прав людини в умовах воєнного стану, які містяться в статті 64 Конституції України та Законі України «Про правовий режим воєнного стану» щодо переліку лише тих прав, які дозволено обмежувати в умовах воєнного стану.

Крім того, необхідно на законодавчому рівні, зокрема в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» надати визначення поняттям «збройна агресія», «загроза нападу» чи «небезпека державній незалежності та територіальній цілісності». Адже нормативно закріплене тлумачення цих понять, які є підставами для обмеження як права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану, так і інших прав і свобод людини, надасть гарантії уникнення необґрунтованого обмеження цих прав.

#### References:

1. Kovaliv, M.V., Rutar, A.I., Pavlyshyn, Yu.V. (2015). Porядok i pidstavy vvedennia pravovoho rezhymu nadzvychainoho stanu (The procedure and grounds for the introduction of a legal state of emergency). *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 2, 180-188. (in Ukrainian).
2. Kozubenko Oleksandr (2022). Prychyny viin u XXI stolitti. Pro skladne – prostymy slovamy (Causes of wars in the 21st century. About the complicated – in simple words). URL: <https://armyinform.com.ua/2021/03/21/prychyny-vijn-u-hhi-stolitti-pro-skladne-prostymy-slovamy/> (in Ukrainian).

3. Levchenko, A.V. (2020). Zabezpechennia prava na taiemnytsiu korespondentsii v umovakh nadzvychainoho stanu: zakordonnyi dosvid dlia Ukrainy (Ensuring the right to secrecy of correspondence in the state of emergency: foreign experience for Ukraine). «KELM» (*Knowledge, Education, Law, Management*, 4 (32), 189 – 194. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.1.35>. (in Ukrainian).
4. Senatorova, O.V. (2018). Prava liudyny i zbroini konflikty (Human rights and armed conflicts). Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Vydavnytstvo FOP HOLEMBOVSKA O.O., 208 s. (in Ukrainian).
5. Slavko, A.S. (2016). Obmezhenyia prav i svobod liudyny i hromadyanyna za umov dii rezhymy voiennoho stanu: porivnyalno-pravovyy aspekt ([Restrictions of human and civil rights and freedoms under the conditions of martial law: a comparative legal aspect). *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, Seriya Pravo, 41(2), 74-78. (in Ukrainian).
6. Figel, Yu.O. (2015). Obmezhenyia prav liudyny v umovakh voiennoho stanu (Restrictions of human rights under martial law). *Naukovyy visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii*, Seriya – Urydychna, 2, 222-230. (in Ukrainian).
7. Khyla, I.Yu. (2019). Konstytutsiini osnovy obmezhenyia prav i svobod v umovakh nadzvychaynoho stanu: dosvid zarubizhnykh krain (Constitutional bases of restriction of the rights and freedoms in the conditions of a state of emergency: experience of foreign countries). *Naukovyy visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*, 2(1), 39-44. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.2-1.6> (in Ukrainian).

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-20>

## ЛІБЕРАЛІЗМ ЯК СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА ІДЕЯ ТА ОСВІТНЯ ПРАКТИКА

*Ілля Лисоконь,*

*асистент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи*

*Криворізького державного педагогічного університету*

*(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна)*

*ORCID ID: 0000-0002-1722-1825*

*lysokon2697@gmail.com*

**Анотація.** Стаття присвячена визначенню основних соціально-філософських поглядів щодо лібералізму та лібертаріанства у науковому дискурсі політичної та соціальної філософії; висвітленню процесу інтеграції основних ліберальних ідей в українську освітню політику та реалізації ліберальних положень на практиці; дослідженню витоків суспільно-політичних ідей сучасного лібералізму, опису його концептуальних положень, форм та видів. Під час дослідження було визначено ліберальні принципи, співставленні ліберальні принципи по відношенню до української системи освіти та визначено горизонтальні взаємозв'язки освітніх інститутів у реалізації ліберальних ідей в освітній політиці. У результаті наукової розвідки було визначено, що освіта як соціокультурний феномен перебуває в центрі постійної уваги і важливу роль у процесі планування та реалізації державної освітньої політики відіграють історичний досвід, політичний устрій держави та пануючі суспільно-політичні ідеї.

**Ключові слова:** лібертаріанство, освітня політика, політична філософія, свобода, соціально-політична ідея, соціокультурний феномен.

## LIBERALISM AS A SOCIO-PHILOSOPHICAL IDEA AND EDUCATIONAL PRACTICE

*Illia Lysokon,*

*Assistant at the Department of Social Pedagogy and Social Work*

*of the Kryviy Rih State Pedagogical University*

*(Kryviy Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine)*

*ORCID ID: 0000-0002-1722-1825*

*lysokon2697@gmail.com*

**Abstract.** The article is devoted to defining the main socio-philosophical views on liberalism and libertarianism in the scientific discourse of political and social philosophy; highlighting the process of integration of the main liberal ideas into Ukrainian educational policy and implementation of liberal provisions in practice; investigating the origins of social and political ideas of modern liberalism and describing its conceptual positions, forms and types. The study identified liberal principles, compared liberal principles in relation to the Ukrainian education system and identified horizontal interconnections of educational institutions in the implementation of liberal ideas in education policy. As a result of scientific exploration, it was determined that education as a socio-cultural phenomenon is in the focus of constant attention and an important role in the planning and implementation of state educational policy is played by historical experience, the political structure of the state and the prevailing socio-political ideas.

**Key words:** libertarianism, education policy, political philosophy, freedom, socio-political idea, socio-cultural phenomenon.